

Andrzej SADOWSKI

## OJCZYŻNA REGIONALNA A ETNICZNOŚĆ NA PRZYKŁADZIE BIAŁOSTOCCZYŻNY<sup>1</sup>

### 1. REGION, OJCZYŻNA, OJCZYŻNA REGIONALNA

W znaczeniu socjologicznym region wyznaczony jest przez więź terytorialną z danym obszarem, więź określoną specyficznymi cechami kulturowymi mieszkańców. W nawiązaniu do dokonanej przez B. Jałowickiego typologii regionów można stwierdzić, że zbiorowości regionalne powstają i utrzymują się w wyniku uwarunkowań historycznych, politycznych, ekonomicznych oraz kulturowych<sup>2</sup>.

Celem artykułu jest próba przedstawienia procesu tworzenia się ojczyżny regionalnej ze szczególnym podkreśleniem jednego z kilku zasadniczych czynników konstytuujących region i ojczyżnę regionalną, a mianowicie etnicznych uwarunkowań tego procesu na podstawie badań przeprowadzonych na obszarze województwa białostockiego w latach 1986-1997<sup>3</sup>. Obok celu teoretycznego praca ma znaczne odniesienie do dzisiejszej praktyki życia społecznego województwa białostockiego i kraju. Jesteśmy bowiem w przededniu podjęcia politycznej decyzji dotyczącej reformy administracyjnej województwa i kraju. Dostępne dane na ten temat informują przede wszystkim o tym, jaka liczba

<sup>1</sup> Artykuł stanowi zmodyfikowaną wersję referatu wygłoszonego na X Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym, który odbył się w Katowicach w dniach 22-25 września 1997 roku.

<sup>2</sup> Por. B. Jałowicki, *Przestrzeń historyczna, regionalizm, regionalizacja*, [w:] *Oblicza polskich regionów*, red. nauk. Bohdan Jałowicki, UW, „Studia Regionalne i Lokalne” 17 (50), Warszawa 1996, s. 39-45.

<sup>3</sup> Por. A. Sadowski, *Procesy ruralizacji. Ludność wiejska w mieście*, Instytut Socjologii UJ, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Kraków 1994; A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Trans Humana, Białystok 1995; cząstkowe wyniki badań zapoczątkowanych w 1996 roku pt. „Tożsamość Polaków na pograniczach”.

województw powstanie w wyniku przeprowadzonych reform oraz jakie będą z tym związane koszty ekonomiczne. Brak jest natomiast informacji, na jakiej zasadzie będą tworzone nowe województwa. Czy będzie brana pod uwagę zasada ukształtowanej historycznie odrębności regionalnej, zasada powiązań przyrodniczych, administracyjnych, przestrzennych poszczególnych obszarów w funkcjonalną całość, zasada możliwości autonomicznego ekonomicznego rozwoju, czy też może zasada oparcia się na preferencjach mieszkańców? Waga i znaczenie poszczególnych zasad (kryteriów) w procesie tworzenia nowej struktury administracyjnej kraju wynika (lub powinna wynikać) przede wszystkim z dotychczasowych doświadczeń, ale także z badań empirycznych. Zdaniem B. Jałowieckiego „w dyskursie ideologicznym niektórych ugrupowań politycznych akcentowane są postulaty przekształcenia Polski w państwo regionalne, a w regionalizmie upatruje się możliwości skutecznego przyspieszenia procesów rozwoju kraju”<sup>4</sup>. Jednocześnie, zdaniem A. Kuklińskiego, „w doświadczeniu polskim rzadko spotykamy przykłady owocnego dialogu myśli naukowej i politycznej – dialogu uczonych i polityków”<sup>5</sup>.

Czy wobec tego można powołać województwo białostockie na zasadzie regionalnej? Czy wśród mieszkańców realnie istnieje poczucie przywiązania do Białostoczczyzny, a może do historycznie określonego regionu Podlasia? Stwierdzam, że jak dotychczas brak jest publikacji na temat istoty Białostoczczyzny jako regionu mimo ukazujących się kilku periodyków i wielu innych autonomicznych publikacji, które w tytule uwzględniły (-ają) Białostoczczyznę jako region<sup>6</sup>.

W artykule pragnę odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie czynnik etniczny wyznacza (różnicuje) obecnie przynależność regionalną mieszkańców. Podstawą będą badania przeprowadzone w obrębie województwa białostockiego.

Przyjmuję założenie, że zróżnicowanie Polski na regiony w szerokim znaczeniu jest tak zjawiskiem obiektywnym (określonym przez ekosystemy przyrodnicze, występujące zróżnicowania ekonomiczne, różne stopnie izolacji przestrzennej mieszkańców, podobieństwo potrzeb i sposobów ich zaspokajania dzięki istnieniu dużych miast i powiązanych z nimi funkcjonalnie różnych układów osadniczych), jak i subiektywnym, a więc w trwały sposób funkcjonującym w społecznej świadomości (m.in. w postaci wspólnej regionalnej tożsamości społeczno-kulturowej, emocjonalnej łączności z regionem, świadomości wspól-

---

<sup>4</sup> Por. B. Jałowiecki, *Kwestia regionalna*, [w:] G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Czy Polska będzie państwem regionalnym?* UW, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1993, s. 11.

<sup>5</sup> A. Kukliński, *Czy Polska powinna być państwem regionalnym?* [w:] *ibidem*, s. 1.

<sup>6</sup> M.in. „Region Białostocki” wydawany głównie w latach 70. przez PTE oraz OBN w Białymstoku, kwartalnik „Białostoczczyzna” wydawany przez Białostockie Towarzystwo Naukowe w Białymstoku.

nych interesów i zagrożeń wywołanych różnymi czynnikami zewnętrznymi lub przynajmniej poczuciem występowania takiego zagrożenia, poczuciem powinności solidarności grupowej).

Naród polski nie jest zbiorowością homogeniczną kulturowo. Jego zróżnicowanie w głównej mierze odzwierciedla się w postaci poszczególnych regionów. Zwykle na gruncie istniejących odrębności (zróżnicowań) przyrodniczych, ekonomicznych lub etniczno-kulturowych pojawiają się ruchy społeczne zwane regionalizmami, które mają na celu realizację konkretnych potrzeb (aspiracji) mieszkańców. Ostatnio w Europie, a także w Polsce, ruchy regionalne ulegają znacznemu upolitycznieniu, powodując powstawanie kwestii regionalnych<sup>7</sup>.

Przyjmując region jako kategorię badawczą, należałoby ustalić przynajmniej trzy warstwy rzeczywistości, które składają się na to pojęcie: terytorium wyróżnione według jakiejś społecznie przyjętej zasady, zbiorowość określona przez przywiązanie do tego terytorium oraz działania społeczne (regionalizm), promujące określone wartości społeczności regionalnej.

Moja uwaga zostanie skupiona na regionie jako na korelacji zbiorowości społecznej, na zbiorowości regionalnej i na jej stosunku do terytorium. Pomijam tak ważne zagadnienia, jak szersze przedstawienie regionalizmu oraz kwestię regionalną na Białostocczyźnie.

Wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z dostatecznie długim okresem bytowania określonej grupy społecznej na danym terytorium, ukształtowały się trwałe związki między mieszkańcami i zamieszkiwanym przez nich terytorium. Zdaniem Z. Macha, „relacje te przedstawiane są w postaci mitologicznych pojęć ziemi rodzinnej czy ziemi ojczystej, a teksty kulturowe opisują wydarzenia, dzięki którym ludzie zyskali prawo do swojego terytorium”<sup>8</sup>. Ta ziemia, „widziana przez pryzmat zbiorowości (i jej kultury) uznającej ją za własną, istnieje jako fakt społeczno-kulturowy tak długo, jak długo trwa zbiorowość wydzielająca ten obszar z szerszej przestrzeni”<sup>9</sup>.

Wspólnota wyobrażona, idea wspólnego terytorium stanowi ważny czynnik tożsamości zbiorowej grupy<sup>10</sup>. W rozważaniach nad ojczyzną regionalną w zasadzie opieram się na wciąż użytecznej poznawczo i metodologicznie definicji ojczyzny sformułowanej przez S. Ossowskiego.

---

<sup>7</sup> Por. B. Jałowiecki, *Kwestia regionalna*, [w:] G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Czy Polska będzie państwem regionalnym?* UW, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1993, s. 12.

<sup>8</sup> Z. Mach, *Migracje i społeczne konsekwencje tożsamości*, „Przegląd Socjologiczny”, TXLII, 1993, s. 70.

<sup>9</sup> H. Kubiak, *Region i regionalizm. Próba analizy typologicznej*, „Przegląd Polonijny” 1994, z. 1, s. 12.

<sup>10</sup> *Ibidem*, s. 70.

Wyjaśniając związek między narodem a narodowym terytorium S. Ossowski stwierdził, że „naród nie musi być zbiorowością zamieszkującą zwarcie jakieś określone terytorium – choć zakłada się, że taką zbiorowością być powinien – musi natomiast posiadać wspólną dla wszystkich swych członków ojczyznę”<sup>11</sup>. „Ojczyzna – stwierdza S. Ossowski – to nie jest pojęcie geograficzne, które można scharakteryzować bez odwołania się do postaw psychicznych jakiejs zbiorowości. Obszar jakiś staje się ojczyzną o tyle tylko, o ile istnieje zespół ludzki, który odnosi się doń w pewien sposób i w pewien sposób kształtuje jego obraz. Traktujemy ojczyznę jako korelat pewnych postaw psychicznych, wchodzących w skład kulturowego dziedzictwa grupy społecznej”<sup>12</sup>.

Wyróżnione przez S. Ossowskiego kategorie – „ojczyzna prywatna” oraz „ojczyzna ideologiczna” – stanowią dwa dychotomiczne typy związków między zbiorowością i przyporządkowanym jej obszarem. Według S. Ossowskiego, można tworzyć typologie ojczyzn zależnie od danej „tradycji kulturowej, od stosunku grupy terytorialnej do innych zbiorowości, od roli czynników kulturowych i politycznych w obrazie ojczyzny”<sup>13</sup>. Zdaniem S. Ossowskiego, „pomiędzy ojczyzną prywatną i terytorium narodowym może być miejsce na regionalną ojczyznę”<sup>14</sup>. Łączność jednostki z ojczyzną regionalną odbywa się poprzez uczestnictwo w zbiorowości zwanej zbiorowością regionalną. Zdaniem S. Ossowskiego, „regionalna zbiorowość to zbiorowość terytorialna, która ma w większym lub mniejszym stopniu poczucie swojej odrębności, ale nie uważa się za naród... Zazwyczaj taka zbiorowość stanowi składnik jakiejs zbiorowości narodowej”<sup>15</sup>. Bywa jednak i tak, że członkowie społeczności regionalnej „nie sięgają poza więź regionalną” lub w sytuacji występowania bardzo silnego poczucia odrębności terytorialnej cechują się tendencjami separatystycznymi względem państwa, w skład którego wchodzi dany region.

Ojczyzna regionalna dotyczy szczególnego związku między zbiorowością społeczną i określonym obszarem uznanym za własny. Jest to związek z terytorium poprzez związek ze zbiorowością uznaną za swoją. Mamy tutaj do czynienia z udomowieniem obszaru w wyniku utożsamiania się ze zbiorowością zamieszkującą ten obszar. Istotą tego związku jest przyporządkowanie mu wielu właściwości, realnych i symbolicznych znaczeń. Kategoria

<sup>11</sup> S. Ossowski, *Ziemia i naród*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. III, PWN, Warszawa 1967, s. 233.

<sup>12</sup> S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, op. cit., s. 203.

<sup>13</sup> *Ibidem*, s. 226.

<sup>14</sup> S. Ossowski, *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, op. cit., s. 252.

<sup>15</sup> *Ibidem*, s. 252.

„ojczyzna regionalna”, podobnie jak „ojczyzna prywatna”, zawiera w sobie szereg mitów, treści o charakterze historycznym i społeczno-kulturowym, które traktowane są jako ważne dla istnienia zbiorowości jako całości. Ojczyzna regionalna ma swoje granice (naturalne, administracyjne lub kulturowe) oraz najczęściej realne centrum w postaci stolicy, stanowiącej ośrodek społeczno-gospodarczego i kulturowego funkcjonowania zbiorowości.

Uwzględniając mnogość koncepcji tak grup etnicznych, jak i grup regionalnych należałoby przynajmniej operacyjnie wskazać na podobieństwa i różnice między grupą etniczną a regionalną. Zbiorowość regionalna określona jest przez jej związek z terytorium. Tutaj terytorium traktowane jest jako zasadniczy i podstawowy czynnik konstytuujący tę zbiorowość. Natomiast w przypadku grup etnicznych terytorium jest jednym z ważnych determinantów więzi społecznej (poczucia odrębności z reguły wyznaczanego dodatkowo przez kilka innych kryteriów historyczno-kulturowych)<sup>16</sup>, ale nie sposób tutaj mówić o swoistej predestynacji terytorialnej. Można mówić co najwyżej o przyporządkowaniu terytorialnym<sup>17</sup>.

W przypadku grupy etnicznej świadomość wspólnoty pochodzenia, tożsamość etniczno-kulturowa może nie pokrywać się z tożsamością terytorialną (np. Romowie czy Łemkowie w Polsce). Istotą zbiorowości regionalnej jest w zasadzie pokrywanie się tożsamości terytorialnej z kulturową. Grupa etniczna może istnieć w postaci rozproszonej. Zbiorowość regionalna stanowi zwartą całość przestrzenną.

Różnice dotyczą nie tylko wielości czynników określających charakter więzi grupowych, ale także sposobu ich traktowania. Zbiorowość regionalna zazwyczaj stanowi składnik jakiejś innej większej zbiorowości regionalnej lub narodowej, podczas gdy zbiorowość etniczna połączona jest więzią „ostatniej instancji”, jej członkowie nie cechują się świadomością przynależności do szerszej grupy kulturowej. Czasami bywa tak, że region traktowany jest jako obszar będący własnością danej grupy etnicznej. Wówczas występuje tendencja do przekształcania go w odrębny obszar polityczny (autonomiczny lub niepodległy) oraz rywalizacja z innymi zbiorowościami o jego zawłaszczenie polityczne.

Z drugiej strony w obrębie wielu grup regionalnych (etnicznych) więź regionalna i etniczna wyznaczane wspólną zasadą terytorialną w znacznym stopniu nakładają się. Zwykle grupy regionalne połączone są także wieloma wartościami kulturowymi. Podobnie jak grupy etniczne ukształtowały się w odpowiednio długim procesie historycznym. Można więc mówić, że więź

---

<sup>16</sup> Por. E. Nowicka, *Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości*, [w:] H. Kubiak, A. Paluch, *Założenia teorii asymilacji*, Ossolineum, Wrocław 1980, s. 106.

<sup>17</sup> Por. S. Ossowski, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, [w:] *Dzieła*, t. III, PWN, Warszawa 1967, s. 180.

etniczna stymuluje przywiązanie do określonego terytorium, umacniając w ten sposób proces tworzenia się ojczyzny regionalnej danej zbiorowości.

Zbiorowości regionalne coraz częściej nie stanowią całości monokulturowych. Składają się z przedstawicieli kilku zbiorowości etniczno-kulturowych, w obrębie których ukształtował się różny stosunek do regionu, powodowany najczęściej ich równoczesną lub kolejną przynależnością do różnych większych zbiorowości religijnych, narodowych i państwowych.

## 2. BIAŁOSTOCCZYNA JAKO REGION

Historycznie Białostoczczyzna pozostawała w cieniu Podlasia. W okresie II Rzeczypospolitej województwo białostockie pod względem zajmowanego terytorium należało do największych w kraju. Mieszkańcy byli zróżnicowani pod względem narodowościowym. Obok ludności polskiej region ten zamieszkiwali Białorusini – 12,5%, Żydzi – 11,9%, Rosjanie – 2,1%, Litwini – 0,8%, Niemcy – 0,5% oraz inni – 0,1%<sup>18</sup>. Województwo białostockie było obszarem typowo rolniczym o zacofanej strukturze agrarnej (około 70% ludności utrzymywało się z rolnictwa – 1931 r.) Białostoczczyzna jako region w znaczeniu socjologicznym ukształtowała się już w okresie międzywojennym. Była województwem nadgranicznym (Prusy Wschodnie oraz Litwa), wieloetnicznym, autonomicznym oraz peryferyjnym, a w społecznej świadomości od niej zaczynały się województwa kresowe Rzeczypospolitej.

Po II wojnie światowej mieliśmy do czynienia w znacznym zakresie z nowym procesem kształtowania się Białostoczczyzny jako regionu. Proces ów został określony m.in. przez nowe położenie geopolityczne, procesy powojennej industrializacji i urbanizacji, nową strukturę etniczno-kulturową mieszkańców, nowy skład społeczny, szczególnie mieszkańców miast. Można sformułować hipotezę, że poczucie przynależności regionalnej wśród mieszkańców zasadniczo ukształtowało się w granicach województwa białostockiego jeszcze przed reformą administracyjną w 1975 roku. Dlaczego właśnie okres powojenny w obrębie województwa białostockiego szczególnie sprzyjał kształtowaniu się tożsamości regionalnej mimo tendencji centralistycznych w skali kraju? W tym okresie na Białostoczczyźnie wystąpiły przynajmniej dwa procesy społeczno-kulturowe (pomijając ekonomiczne), sprzyjające kształtowaniu tożsamości regionalnej. Zaliczyłbym do nich za J. Chałasińskim proces unarodowienia klasy chłopskiej oraz proces kształtowania się ponadlokalnej tożsamości społecznej wśród prawosławnej części mieszkańców województwa białostockiego.

<sup>18</sup> Mały Rocznik Statystyczny 1938, Warszawa 1938, s. 22-23.

Zmiana granic administracyjnych województwa w 1975 roku prawdopodobnie spowodowała częściowy rozpad dotychczasowej więzi terytorialnej. Ponieważ nie dysponuję badaniami na ten temat, zakładam, że także obecnie zasięg terytorialny Białostocczyzny sprowadza się do granic województwa białostockiego.

Białostocczyznę jako region obecnie określają takie kryteria, jak: peryferyjność i przygraniczne położenie, wielokulturowy charakter województwa, wytworzenie się układu przestrzennego w postaci dominacji centrum (Białegostoku) w powiązaniu z małomiasteczkowym i wiejskim otoczeniem.

Od lat Białostocczyzna kojarzona jest z peryferyjnym położeniem, popularnie określana jako Polska B. Wśród mieszkańców spowodowało to wytworzenie się negatywnego stereotypu regionu, integracji negatywnej, polegającej na przekonaniu, że jest to obszar skazany na peryferyjność, że tutaj może być co najwyżej średnio i nie sposób zrobić kariery zawodowej. W konsekwencji w latach 1951-1970 z Białostocczyzny wyjeżdżało na stałe do innych województw średnio w ciągu roku około 3 tysiące osób. Powodem były m.in.: niedobór miejsc pracy, brak perspektyw rozwojowych, niskie płace<sup>19</sup>. Dopiero od początku lat 70. Białostocczyzna zaczęła się dynamicznie rozwijać, chociaż rozwój ten wiązał się z bardzo dużymi kosztami społecznymi (m.in. budowa wielkich zakładów przemysłowych, rozpad społeczności wiejskich). Po reformie administracyjnej w 1975 roku, na skutek odłączenia terenów mniej zurbanizowanych, Białostocczyzna niejako automatycznie stała się obszarem bardziej zurbanizowanym. W roku 1946 jedynie 34% ogółu ludności mieszkało w miastach, w 1950 – 36,9%, w 1960 – 48,2%, w 1970 – 52,9%, w 1980 – 58,7%, w 1988 – 61,2%, w 1996 – 62,8%.

Jest to obszar o wyraźnej dominacji Białegostoku jako centrum administracyjnego, przemysłowego, kulturalnego i naukowego względem skupionego wokół niego substratu wiejskiego. Wiele funkcji spełnianych przez Białystok względem otaczającego obszaru ma wyraźnie ponadregionalny charakter (np. naukowa). Przez cały okres powojenny Białystok był celem migracji mieszkańców wsi oraz miejscem realizacji aspiracji społeczno-zawodowych wielu mieszkańców regionu, co utrwalało regionalny charakter województwa. Obecnie Białystok ma szansę stać się stolicą obszernego województwa, a nawet centrum ponadregionalnego obszaru pod nazwą „Zielone Płuca Polski”.

Białostocczyzna jest regionem wielokulturowym. W granicach obecnego województwa białostockiego zamieszkuje około 700 tysięcy osób, spośród których około 62% stanowią osoby wyznania rzymskokatolickiego, około 36% – prawosławnego oraz nieliczni pozostali (2-4%) przedstawiciele innych wyznań lub niewierzący. W przeważającej mierze województwo białostockie zamieszkują Polacy i Białorusini, przy czym Białorusinów jest zdecydowanie mniej w porównaniu do osób wyznania prawosławnego. Ponadto w woje-

<sup>19</sup> Por. Rocznik Statystyczny Województwa Białostockiego, WUS, 1973, s. 84.

wództwie mieszkają Ukraińcy (fenomen kulturowy ostatnich lat), Rosjanie, Litwini, Tatarzy i Romowie.

Białostoczczyzna jako region nie posiada granic naturalnych. Określona jest przede wszystkim przez tradycje historyczne, granice administracyjne województwa oraz przez przekonania mieszkańców, że pozostają we wzajemnych związkach i zależnościach (zdaniem niektórych – we wspólnocie – A. S.) określonych peryferyjnym i przygranicznym położeniem, wielokulturowością mieszkańców oraz specyficznym układem przestrzennym i funkcjonalnym ze zdecydowaną dominacją Białegostoku.

### 3. TWORZENIE SIĘ OJCZYZNY REGIONALNEJ W REGIONIE ZRÓŻNICOWANYM ETNICZNIE

Początkowym etapem tworzenia się ojczyzny regionalnej jest wytworzenie się określonego poczucia tożsamości mieszkańców na określonym terytorium. Na tożsamość społeczną składają się: ukształtowany wizerunek własny, wizerunek grupy uznanej za własną lub bliską oraz wizerunek pozostałych grup uznanych za inne lub obce. Obok określonego wizerunku kształtuje się poczucie więzi z grupą własną oraz różne stopnie dystansów społeczno-kulturowych względem pozostałych grup i kategorii społecznych. Na tym etapie ojczyzna regionalna ma na ogół postać mityczną, wyobrażeniową, będącą projekcją ojczyzny prywatnej na szerszą zbiorowość, z którą poszczególne jednostki pozostają w stosunku więzi społecznej. Społeczności zróżnicowane etnicznie wytwarzają różne wizerunki własnych ojczyzn ponadlokalnych.

Na gruncie powstających lub ukształtowanych różnych form tożsamości społecznej pojawiają się ruchy społeczne, mające na celu realizację wewnętrznych potrzeb i aspiracji mieszkańców, a także dalszego ich formowania. Najczęściej podstawą regionalizmów są odrębności etniczno-kulturowe. Etniczność zbiorowości traktowana jako świadomość wspólnoty pochodzenia, tradycji i kultury stanowi silne podłoże dla poparcia działań na rzecz interesów grupowych. Na tym etapie pojawia się kształt terytorialny ojczyzny regionalnej, „urealniona” tożsamość regionalna mieszkańców, oczekiwania autonomii kulturalnej regionu i związane z tym podstawowe formy samoorganizacji zbiorowości regionalnej.

Kolejnym etapem tworzenia się ojczyzny regionalnej jest pojawienie się „kwestii regionalnej”, która najogólniej oznacza upolitycznienie regionalizmu (-ów). Równolegle następuje dalszy proces organizacji i instytucjonalizacji działalności regionalnej. W jej następstwie pojawiają się ruchy polityczne oparte na regionalnych wartościach i potrzebach oraz związane z tym oczekiwania określonych regulacji politycznych.

Wyróżnione bardzo skrótowo etapy tworzenia się ojczyzny regionalnej zilustruję wybranymi wynikami badań przeprowadzonych na Białostoczczyźnie.

## 4. ZIEMIA OJCZYSTA W OPINII RESPONDENTÓW

Przedmiotem badań przeprowadzonych na pograniczu polsko-białoruskim i białorusko-polskim w latach 1993-1997 było m.in. określenie znaczenia miejsca, terytorium w kwestii definiowania przynależności narodowej mieszkańców<sup>20</sup>. Czy istnieje takie miejsce, przestrzeń, którą uważa się i nazywa swoją ziemią ojczystą? Jaki ma ona zasięg terytorialny oraz co stanowi podłoże związków między respondentami a ich ziemią ojczystą? Badania dodatkowe przeprowadzone wśród uczniów szkoły średniej mogą stanowić odniesienie do stwierdzenia *quasi*-dynamiki zmian<sup>21</sup>.

Badane społeczności po obu stronach granicy w zdecydowanej większości przypadków nie powstały w następstwie ruchów migracyjnych, lecz zamieszkują swoje terytorium od wieków. Zakładano, że w trakcie tak długiego okresu zamieszkania ukształtowały się silne oraz złożone kulturowo związki między tożsamością osobniczą i zbiorową a swoim terytorium. W konsekwencji stały się one ważnym źródłem identyfikacji narodowej. W związku z tym pytano respondentów, czy jest takie miejsce, które nazywają swoją ziemią ojczystą, oraz co decyduje o tym, że jest to ziemia ojczysta.

Tabela 1

## Ziemia ojczysta w opinii respondentów (%); n=1122

| L.p. | Czy jest jakaś część kraju, regionu, miejsce, które nazywa Pan/i/ swoją ziemią ojczystą? | Pogranicze, autoidentyfikacja narodowa |            |                    |            |
|------|------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|------------|--------------------|------------|
|      |                                                                                          | polsko-białoruskie                     |            | białorusko-polskie |            |
|      |                                                                                          | Polak                                  | Białorusin | Polak              | Białorusin |
| 1.   | Tak                                                                                      | 80,1                                   | 95,2       | 72,9               | 71,1       |
| 2.   | Nie                                                                                      | 9,8                                    | 0,0        | 3,1                | 7,2        |
| 3.   | Trudno powiedzieć                                                                        | 9,0                                    | 4,8        | 22,9               | 21,7       |
| 4.   | Brak danych                                                                              | 1,1                                    | 0,0        | 1,1                | 0,0        |
| 5.   | Ogółem                                                                                   | 100,0                                  | 100,0      | 100,0              | 100,0      |

Źródło: badania własne.

<sup>20</sup> Por. A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, op. cit., s. 173-179. Dodatkowo wykorzystuję badania nad tożsamością narodową, jakie przeprowadziłem wśród ogółu uczniów Liceum Ogólnokształcącego im. B. Taraszkiewicza w Bielsku Podlaskim pod koniec 1996 roku (próba badawcza – 382 uczniów).

<sup>21</sup> *Ibidem*.

Zdecydowana większość respondentów stwierdziła, że istnieje bliskie im miejsce, które nazywają swoją ziemią ojczystą. Na polsko-białoruskim pograniczu częściej odpowiedzi tego typu udzielali Białorusini. Hipotetycznie więc przedstawiciele mniejszości narodowej przywiązują relatywnie większe znaczenie do posiadania ziemi ojczystej w porównaniu do przedstawicieli narodowej większości.

Wybór swojej ziemi ojczystej wiąże się z miejscem zamieszkania respondentów. Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości obniża się odsetek respondentów, którzy wskazali swoją ziemię ojczystą, wzrasta zaś odsetek tych, którzy jej nie wskazali oraz tych, którzy jej nie wskazali, oraz tych, którzy mieli kłopoty z udzieleniem odpowiedzi. Białystok i inne miasta województwa białostockiego w dużym stopniu są miastami migrantów, którzy jeszcze nie wytworzyli trwałego, szczególnie emocjonalnego związku ze swoim terytorium. Ich mieszkańcy, przeważnie wiejskiego pochodzenia, nadal są świadomościowo zawieszeni między przywiązaniem do dawnej miejscowości rodzinnej i do obecnego miejsca zamieszkania. Na pograniczu białorusko-polskim wystąpiła podobna struktura odpowiedzi wśród Polaków i Białorusinów.

W odpowiedzi na identyczne pytanie skierowane do zróżnicowanej religijnie i narodowościowo kategorii uczniów liceum uzyskano następujące odpowiedzi: tak – 51,32% (w tym Polacy – 49,04% i Białorusini – 60,26%), nie – 18,32% (w tym Polacy – 22,22% i Białorusini – 7,69%), trudno powiedzieć – 28,53% (w tym Polacy – 27,59% i Białorusini – 28,21%). Wśród młodzieży mamy do czynienia z relatywnie mniejszym stopniem przywiązania do ziemi ojczystej. Z danych porównawczych wynika, że wraz z wiekiem wzrastała częstość wskazań na istnienie swojej ziemi ojczystej.

W badaniach nad tożsamością mieszkańców województwa białostockiego wskaźnikami ojczyzny prywatnej jest wieś, miasto lub najbliższa okolica. Wskaźnikiem ojczyzny ideologicznej jest „mój kraj”. „Mój region” natomiast jest wskaźnikiem wyboru ojczyzny regionalnej, zawieszony między „ojczyzną prywatną” i „ideologiczną”, określony przywiązaniem do terytorium narodowego.

Aby uzyskać empiryczne dane dotyczące tworzenia się ojczyzny regionalnej, w cytowanych badaniach pytano respondentów o rodzaj miejsca najczęściej nazywanego ziemią ojczystą (tabela 2).

Podstawowym miejscem łączącym respondentów wschodniej części województwa białostockiego jest ojczyzna regionalna, w przeważającej mierze określana jako „Białostoczczyzna” (mój region). Białostoczczyzna może być traktowana jako synonim województwa białostockiego. Jest to nazwa regionu udomowionego przez jego mieszkańców, w obrębie którego spotykają podobnych sobie kulturowo ludzi i w obrębie którego znajdują się ich ojczyzny prywatne. Tutaj czują się jak u siebie.

Jest to wyraz przywiązania do zbiorowości terytorialnej dość różnie

traktowanej przez mieszkańców. Dla Polaków jest to region, do którego przywiązanie relatywnie częściej łączy z przywiązaniem do ojczyzny ideologicznej, ilustrowanej w badaniach odpowiedzią – „mój kraj”. Dla większości Białorusinów więź regionalna okazała się więzią „ostatniej instancji”, ukształtowaną na podstawie przywiązania do miejsca urodzenia, zamieszkania, znanej tradycji historycznej, podobieństwa kulturowego mieszkańców (własna religia, własny lub podobny język, podobne obyczaje).

Z punktu widzenia białoruskiej mniejszości narodowej ojczyznę regionalną nie wyznacza terytorium, na którym zamieszkują (uwzględniając najszersze kryterium przynależności etnicznej) li tylko współwyznawcy podobnego wyznania. Uwzględnia się raczej zasięg instytucjonalny własnej religii, języka i pozostałych elementów kultury etnicznej, najczęściej w postaci województwa, w obrębie którego występują. Ojczyznę regionalną zaś wyznaczają najdalsze punkty określające zasięg podobnej przynależności kulturowej mieszkańców, punkty definiowane przez własną świadomość regionalną.

Tabela 2

Rodzaj miejsca najczęściej nazywanego ziemią ojczystą (%); n=1122

| L.p. | Jakie to miejsce?                      | Pogranicze, autoidentyfikacja narodowa |            |        |                    |            |        |
|------|----------------------------------------|----------------------------------------|------------|--------|--------------------|------------|--------|
|      |                                        | polsko-białoruskie                     |            |        | białorusko-polskie |            |        |
|      |                                        | Polak                                  | Białorusin | Ogółem | Polak              | Białorusin | Ogółem |
| 1.   | Moja wieś jako miejsce urodzenia       | 8,8                                    | 15,8       | 9,9    | 21,9               | 14,4       | 16,3   |
| 2.   | Moja wieś jako miejsce zamieszkania    | 8,7                                    | 20,0       | 10,2   | 8,3                | 6,7        | 5,9    |
| 3.   | Moja okolica jako miejsce zamieszkania | 3,3                                    | 3,0        | 3,5    | 5,2                | 8,9        | 6,8    |
| 4.   | Moje miasto jako miejsce zamieszkania  | 10,3                                   | 10,9       | 10,3   | 13,5               | 10,6       | 10,9   |
| 5.   | Mój region                             | 34,8                                   | 43,0       | 36,3   | 9,4                | 12,2       | 10,1   |
| 6.   | Mój kraj                               | 14,1                                   | 1,8        | 11,8   | 10,2               | 7,2        | 9,8    |
| 7.   | Inne                                   | 2,9                                    | 1,2        | 2,5    | 3,1                | 1,1        | 1,8    |
| 8.   | Brak danych                            | 17,2                                   | 4,2        | 15,6   | 28,1               | 38,2       | 38,5   |

Źródło: badania własne.

Jak wiadomo, Białostoczczyzna jest wielowyznaniowa i wielonarodowa. Wraz z powstaniem ruchów społecznych o podłożu regionalnym w obrębie regionu można mówić o tendencjach do „zawłaszczania” obszaru przez poszczególne kategorie kulturowe. W przypadku białoruskiej mniejszości narodowej widoczne to było szczególnie od 1956 roku, kiedy to rozpoczął się złożony proces instytucjonalizacji życia społeczno-kulturalnego mniejszości białoruskiej w Polsce<sup>22</sup>. I tak na gruncie liberalizacji życia w kraju 26 lutego 1956 roku powołano Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, które szybko rozwinęło swoją działalność organizacyjną i popularyzatorską, tworząc 10 oddziałów i 190 kół terenowych. Odnotować należy fenomen kulturowy tamtych czasów, mianowicie powstanie zespołu estradowego „Ławonicha”, który znacznie przyczynił się do upowszechniania kultury białoruskiej, a więc do kształtowania białoruskiej tożsamości regionalnej i narodowej na Białostoczczyźnie.

Od marca 1956 roku zaczął ukazywać się tygodnik „Niwa”, a w czerwcu 1958 roku Polskie Radio w Białymstoku po raz pierwszy nadało audycję w języku białoruskim. Nastąpiła także instytucjonalizacja działalności białoruskiej elity intelektualnej skupionej w BTSK oraz w powołanym w czerwcu 1958 roku Białoruskim Stowarzyszeniu Literackim „Białowieża”. Rozwijała się działalność wydawnicza, poszerzał się obszar i zakres działań amatorskiego ruchu artystycznego.

Pomyślnie rozwijało się szkolnictwo białoruskie. W roku szkolnym 1967/1968 w szkołach podstawowych i średnich uczyło się ogółem 12 504 dzieci i młodzieży. Odnotować należy ponadto powołanie w marcu 1966 roku Regionalnego Białoruskiego Muzeum Etnograficznego w Białowieży.

Wskazałem podstawowe, powszechnie znane badaczom tego regionu fakty i zjawiska ilustrujące regionalizm białoruski, który zainicjował proces instytucjonalizacji białoruskiego życia społeczno-kulturalnego na Białostoczczyźnie. Był to okres realnego uznania autonomii społeczno-kulturalnej Białorusinów w obrębie państwa polskiego. Społeczność białoruska masowo włączyła się w proces instytucjonalizacji życia swojej mniejszości etnicznej.

Autentyczne ożywienie życia społeczno-kulturalnego mniejszości białoruskiej w tamtym czasie nie sposób wyjaśniać tylko następstwem liberalizacji życia politycznego w kraju. Zapoczątkowana w 1956 roku liberalizacja życia politycznego, a w konsekwencji także i kulturalnego, powodowała aktywizację życia społeczno-kulturalnego Białorusinów w województwie białostockim. Natomiast szerokie poparcie społeczne, jakie ta działalność uzyskała w środowiskach prawosławnych, było w dużej mierze następstwem zasadniczych zmian

---

<sup>22</sup> Por. A. Sadowski, *Przemiany świadomości białoruskiej mniejszości narodowej w warunkach przejścia ze wsi do miasta*, Instytut Socjologii UW, Warszawa 1973, s. 257-312 (nie publikowany maszynopis pracy doktorskiej).

jakościowych, jakim ulegała wówczas cała społeczność prawosławna w wyniku odkrywania wartości ponadlokalnych, szczególnie wizerunku własnego na tle innych społeczności ponadlokalnych. Była to działalność równoległa do procesu pokonywania analfabetyzmu we wschodniej części województwa białostockiego, odkrywania kultury regionalnej, narodowej, a nawet uniwersalnej poprzez język i wartości ojczyste oraz wchodzenia w nią.

Zbieżność działań kulturalno-oświatowych elity białoruskiej z powstającymi potrzebami uczestniczenia w wartościach ponadlokalnych powodowała, że dla dużej części, szczególnie wiejskiej społeczności prawosławnej, stały się nimi wartości regionalne, popularnie określane jako „Białostocczyzna”, „białostocki kraj”.

Zdaniem J. Smolicza, wykorzystanie w nauce języka ojczystego w sytuacji niepełnej znajomości języka większości narodowej sprzyja rozwojowi intelektualnemu dzieci, skutecznie wyprowadza je z marginalnego położenia kulturowego<sup>23</sup>.

Uważam, że w omawianym okresie utrwaliła się szczególnie tożsamość regionalna mieszkańców wyznania prawosławnego w formie przywiązania do Białostocczyzny. Działalność kulturalna w tamtym okresie poszerzyła przestrzeń społeczno-kulturową Białorusinów ocenianą jako swoją – od obszaru rodzinnej wsi lub społeczności gminnej do regionu zwanego Białostocczyzną.

W okresie bezpośrednio po 1956 roku nie sposób mówić o występującej masowo dojrzałej świadomości narodowej Białorusinów. Pojawiła się jednak ideologia regionalna, która po raz pierwszy integrowała społeczności białoruskie na Białostocczyźnie. Była nią ideologia Białostocczyzny jako swojego regionu, zawierająca określony system wartości i wzorów postępowania społecznie ocenianych jako pozytywne, ideologia powodująca, że zachowania społeczne stawały się coraz mniej spontaniczne, a bardziej regulowane według wzorów życia zbiorowego białoruskiej mniejszości narodowej.

Zdaniem jednego z respondentów, Białostocczyzna wyznaczana jest „bliskością kulturową i religijną współmieszkańców, emocjonalnym związkiem z przyrodą i krajobrazem”. „Najważniejsze – stwierdza respondent – że jest to obszar prawosławny. Ukraińskość mniej ważna. Tutaj mieszka najwięcej swoich”.

O tym, że Białostocczyzna określona została jako ziemia ojczysta decydowało głównie miejsce urodzenia. W tradycji społeczności lokalnych miejsce urodzenia najczęściej wiąże się z regionem. Dlaczego nie ze wsią rodzinną? Jedną z hipotetycznych odpowiedzi zakłada, że odwołanie się do Białostocczyzny jako regionu pozwala ukryć wiejskie lub małomiasteczkowe pochodzenie i dowartościować pragnących społecznego awansu mieszkańców. Przykładowo w sytuacji negatywnego wartościowania swojej miejscowości

---

<sup>23</sup> Por. J.J. Smolicz, *Australian Diversity. Language – A Bridge or a Barrier?* University of Adelaide 1992, s. 10-11.

rodzinnej jako zacofanej, cechującej się „niepolską kulturą”, odwołanie się do Białostocczyzny stwarza możliwość utożsamiania się z obszarem uznanym jako normalna, partnersko traktowana część kraju. Istnieje bowiem społeczne domniemanie, że inne, mniejsze miejscowości traktowane oddzielnie mogą nie uzyskać ogólnonarodowej legitymizacji. Przywiązanie do Białostocczyzny stało się społecznym nawykiem. Obok określenia „Białostocczyzna” wymieniano takie nazwy regionalne, jak „Podlasie”, „Ziemia Bielska”, „Ziemia Hajnowska”, „Mazowsze”, „Wschód”, „Ziemie Wschodnie”, „Ziemia Mielnicka”, „Podlasie Nadbużańskie”, „Podlasie Siedleckie” oraz „Warmia i Mazury”.

O tym, że swoją wieś, miasto, najbliższą okolicę nazywa się ziemią ojczystą, decyduje miejsce urodzenia, zamieszkania, pracy, pochodzenie terytorialne, posiadanie rodziny, znajomych, znajomość języka, kultury, ludzi, korzenie, a więc tradycje rodzinne, wspólne wychowanie. Dana miejscowość traktowana jest więc jako ziemia ojczysta w następstwie zasiedzenia, długiego zamieszkania, piękna krajobrazu.

11,8% ogółu respondentów (14,1% Polaków i 1,8% Białorusinów), w zdecydowanej większości Polaków, podkreśliło, że ich ziemią ojczystą jest kraj – Polska. Autodefinicja polskiej przynależności narodowej stała się argumentem na rzecz przywiązania do polskiej ziemi w granicach państwa polskiego. „Ponieważ jestem Polakiem, moją ziemią ojczystą jest Polska”. „Każdy powinien cenić swój kraj, swoją ziemię ojczystą”.

Przedstawiciele białoruskiej mniejszości narodowej ziemię ojczystą częściej definiują w kategoriach miejsca urodzenia, zamieszkania, swojego regionu. Przedstawiciele większości – obok miejsca urodzenia, zamieszkania, swojego regionu – częściej mają na uwadze także swój kraj, ojczyznę jako ziemię swojego narodu.

Wzrost polskiej tożsamości narodowej mieszkańców powoduje obniżenie przywiązania do ojczyzny regionalnej oraz dążenie do definiowania jej w kategoriach narodowych, traktuje się ojczyznę prywatną jednocześnie jako narodową. Kształtowanie się białoruskiej lub ukraińskiej tożsamości narodowej mieszkańców wiąże się z nadawaniem relatywnie większego znaczenia odrębności terytorialnej i kulturowej regionu.

Uprzednio odnotowano w badaniach, że mieszkańców Białostocczyzny łączyła także więź negatywna, przejawiająca się poczuciem niższości wobec pozostałej części kraju. Obecnie mieszkańcy coraz częściej odkrywają tutaj nowe wartości regionalne: wieloetniczną i wielokulturową zbiorowość jako wartość regionalną oraz piękną i relatywnie mało skażoną przyrodę. W świadomości wielu mieszkańców „Zielone Płuca Polski” wiążą się z Białostocczyzną jako ojczyzną regionalną.

Wydaje się, że ukształtował się określony ład społeczny i *consensus* w kwestii stosunku mieszkańców do Białostocczyzny jako regionu wieloetnicznego. Uzewnętrznia się on w postaci różnicowania się form tożsamości

jednostkowych i grupowych wypełniających przestrzeń kulturową regionu. Etniczność mieszkańców powoduje kształtowanie krzyżujących się form tożsamości społecznej, które są przejawem zaradności mieszkańców w kwestii pogodzenia często sprzecznych form więzi etniczno-kulturowych. Na pograniczach mamy do czynienia ze stopniowalnością struktur etnosowych w postaci dwupoziomowej identyfikacji mieszkańców<sup>24</sup>. Na Białostocczyźnie mamy również do czynienia z dwupoziomą identyfikacją wielu mieszkańców wyznania prawosławnego. Przykładem może być autoidentyfikacja jako „Polak-prawosławny”. Polak oznacza podkreślenie konformizmu względem polskiej kultury narodowej, prawosławny zaś – konformizmu względem kultury etnicznej, utrzymującej się szczególnie na poziomie regionalnym. Warto podkreślić, że nadal, chociaż jest to tendencja malejąca, w świadomości wielu wyznawców prawosławia tożsamość religijna jest jednocześnie tożsamością etniczną. Taka dwupoziomowa tożsamość występuje wśród wielu innych mniejszości etnicznych i kulturowych w Polsce. Kultury narodowe i regionalne nieuchronnie wchodzą ze sobą w liczne i codzienne kontakty, tworząc z czasem nowy układ, wprowadzie dalej podzielony, ale jednocześnie połączony w nową, zróżnicowaną całość. Po pewnym czasie następuje akceptacja różnorodności kulturowej mieszkańców, która nie jest już traktowana jako zagrożenie istnienia poszczególnych zbiorowości etniczno-kulturowych, ale jako stan normalny. Uważam, że proces tego typu został zapoczątkowany na Białostocczyźnie wraz z transformacją systemową w Polsce. Jednocześnie w trakcie badań dotarłem do wielu mechanizmów unikania konfliktów, które ukształtowały się wśród społeczności zróżnicowanych etnicznie na poziomie lokalnym.

Porównawczo nieco inaczej przedstawia się sytuacja związku z terytorium na pograniczu białorusko-polskim. Tutaj respondenci najczęściej wskazywali na wieś lub miasto urodzenia i zamieszkania jako na swoją ziemię ojczystą. Miejsce urodzenia to także często miejsce zamieszkania, miejsce, gdzie znajduje się rodzina i groby przodków. Jest to miejsce, gdzie wielu respondentów czuje się swobodnie, dobrze i szczęśliwie.

Na pograniczu białorusko-polskim kilkakrotnie rzadziej niż na pograniczu polsko-białoruskim wskazywano region (Grodzieńszczyzna) jako swoją ziemię ojczystą. Najczęściej wskazywano na rejony (w znaczeniu powiaty – A. S.), takie jak: grodzieński, mohilewski, lidzki, mostowski, woronowski, biere-stowski. Co dziesiąty respondent podkreślił, że jego ziemią ojczystą jest Białoruś, rzadko – ZSRR, Rosja, Ukraina.

Wartościami ponadlokalnymi przedstawicieli mniejszości polskiej na Grodzieńszczyźnie najczęściej pozostają wartości narodowo polskie. Polacy wybierając kraj jako ziemię ojczystą w uzasadnieniu często wskazywali na

<sup>24</sup> Por. S. Szynkiewicz, *Silva ethnica*, [w:] *Konflikty etniczne*, red. I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 1996, s. 332.

Polskę. W części utrzymuje się przeto świadomość przynależności do „polskiego terytorium”. W opinii części respondentów zmiana przynależności państwowej zamieszkałego przez nich terytorium nie wpłynęła na zmianę jego charakteru narodowego. „Ojciec urodził się w Sopoćkinie, a to jest polskie terytorium (nawet na ulicy ludzie rozmawiają po polsku)”. Dominuje jednak lojalność wobec integralności terytorialnej państwa białoruskiego. Rzadkie były określenia pozwalające sądzić, że ziemia ojczysta respondentów znajduje się poza granicami terytorium państwa zamieszkania. Przeważnie więc z danym terytorium bliska jest więzi typu regionalnego, więzi będącej częścią poczucia łączności z krajem zamieszkania, a więc z Białorusią.

Specyfiką polsko-białoruskiego pogranicza jest silny związek mieszkańców z terytorium. Najczęściej terytorium lokalne traktowane jest jako „ojczyzna prywatna”. Poprzez przywiązanie do „ojczyzny prywatnej” następuje przywiązanie do „ojczyzny ideologicznej”. W przypadku białoruskiej mniejszości narodowej w województwie białostockim przywiązanie do Polski jako ojczyzny ideologicznej szczególnie uwidacznia się poprzez przywiązanie do Białostocczyzny. Bardzo często Białostocczyzna pozostaje najszerszym obszarem oswojonej ojczyzny.

Tworzeniu się ojczyzny regionalnej sprzyjały migracje ze wsi do miast. W badaniach nad procesami ruralizacji miast stwierdziłem, iż mamy do czynienia z dość długim okresem poczucia podwójnej przynależności środowiskowej migrantów wiejskich w mieście. Ludność ta stabilizuje się w mieście i jednocześnie nie rezygnuje w wielu wypadkach z bardzo bliskich kontaktów z poprzednimi środowiskami zamieszkania. Migracja ze wsi do miasta odbywała się w przestrzeni społeczno-kulturowej określanej jako „swoja”, „nasza”, przestrzeni, w obrębie której mieszkańcy nadal czują się jak „u siebie”, „wśród swoich”. Dopiero ewentualne dalsze migracje, poza swój region, traktowane są w społecznej świadomości jako „wyjazd w strony obce i nieznanne”. Migracja do najbliższego miasta w obrębie regionu wiąże się z poszerzeniem swojego terytorium traktowanego jako stałe. Jednym z czynników sprzyjających kształtowaniu się poczucia identyfikacji z miastem jest właśnie udomowienie miasta i jego mieszkańców przez subiektywne włączenie do regionu i społeczności regionalnej. Wyniki uzyskane na podstawie badań nad społecznościami miast województwa białostockiego są zbliżone do wyników uzyskanych w wyniku badań mieszkańców Rzeszowa, gdzie poczucie przynależności do miasta dodatkowo koreluje z pochodzeniem terytorialnym, z przywiązaniem do szerszej zbiorowości terytorialnej<sup>25</sup>.

<sup>25</sup> M. Malikowski, *Więź mieszkańców z miastem*, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1984, s. 108-109.

Po stosunkowo krótkim okresie osłabienia związków z miejscem zamieszkania spowodowanych procesami migracji, przeważnie ze wsi do miast, obecnie mamy do czynienia z nową identyfikacją terytorialną. *Novum* identyfikacji polega przede wszystkim na poszerzaniu przestrzeni określonej jako „swoja” i włączaniu do niej zamieszkanych przez siebie miast. Mamy więc do czynienia z łączeniem patriotyzmów lokalnych w nową kategorię kulturową ułożoną między społecznościami lokalnymi i społeczeństwem polskim jako całością. Jest nim patriotyzm regionalny, na który składa się wielość mniej lub bardziej powiązanych pozytywnych postaw względem danego obszaru zamieszkania.

## 5. OJCZYŻNA REGIONALNA A ETNICZNOŚĆ MIESZKAŃCÓW

Wyodrębnienie ojczyzny regionalnej może być dokonane tylko o tyle, o ile możliwe jest wyodrębnienie zbiorowości w zagadkowy sposób powiązanej z określonym terytorium zbiorowości regionalnej. O jej przywiązaniu do obszaru decyduje przede wszystkim kulturowy dorobek zbiorowości, a więc jej etniczność oraz utrwalone na tej podstawie poczucie łączności i odrębności grupowej. Etniczny charakter ojczyzny regionalnej polega na tym, że następuje rozszerzenie etniczności ojczyzny prywatnej, przeniesienie podstawowych wartości etnicznych ukształtowanych w małych zbiorowościach na ojczyznę regionalną, udomowienie poprzez przypisanie jej wartości uznanych za swoje.

Etniczność mieszkańców danej zbiorowości regionalnej pozwala wyznaczyć granice ojczyzny regionalnej mimo braku granic naturalnych. Zasięg terytorialny ojczyzny regionalnej w społecznej świadomości pokrywa się z subiektywnie definiowanym zasięgiem kulturowym grupy etnicznej.

Etniczność wzbogaca zasadniczo „tajemniczy związek” między zbiorowością i jej terytorium o kulturowy dorobek grupy etnicznej, który odzwierciedla się już w postaci infrastruktury zewnętrznej, ale zasadniczo dotyczy kultury grupy etnicznej zamieszkałej na danym terytorium.

W sytuacji zróżnicowania etnicznego zbiorowości regionalnej mamy do czynienia z systematycznym dążeniem poszczególnych grup etnicznych do kulturowego zawłaszczania wartości materialnych i niematerialnych zbiorowości regionalnej jako całości.

W stosunku do mieszkańców, którzy nie cechują się ukształtowaną tożsamością narodową lub mają autentyczne kłopoty z określeniem swojej tożsamości narodowej, ojczyzna regionalna spełnia podstawowe funkcje ojczyzny ideologicznej „w ostatniej instancji”.

Etniczny charakter ojczyzny regionalnej ulega osłabieniu wraz z narastaniem przesłanek wskazujących na narodowy charakter państwa.

Etniczny charakter odrębności regionalnej powoduje relatywnie większe motywacje do działań zbiorowych odwołujących się do wartości regionalnych (etnicznych). Mają one swoje podłoże ekonomiczne (np. przekonanie o eksploatacji przez większość), polityczne czy kulturowe, werbalizują się zaś obecnie m. in. w formie wzmożonych tendencji samorządowych, a nawet tworzenia partii politycznych mających na celu przede wszystkim obronę istnienia grupy etnicznej jako całości lub przynajmniej obronę jej podstawowych wartości kulturowych.